

ARC ÉS KÁNON

-- Az önértelmezés (nyelvi) eseményei az *Ember és szerep*ben --

Életünk egy-egy ténye nem aszerint számít, mennyiben igaz, hanem aszerint, mennyiben jelentett valamit.
(Goethe)

Ha a hagyomány *történő* létmódja felől tekintjük, évtizedek óta van valami feltűnő folytonosság abban, ahogyan a kérdések kényszeres ismétlődése paralizálja a megértés múlt és jelen közt közvetítő lehetőségeit. Ezzel pedig egyszersmind meg is fosztja a hatástörténetet attól, hogy -- az új megértés aktuális eseményén keresztül -- átrendezhesse és újradefiniálhassa saját (kérdéses) örökségét. Mert hovatovább amilyen folyamatos, éppoly terméketlen az önkörében forgó Németh-recepció horizontmozgása. S bár az 1989 utáni fogadtatást értékelő legfrissebb tanulmány¹ is tudni látszik arról, hogy egy-egy elgondolás cáfolhatósága még nem érvényteleníti annak igazságát, csak részben juttatja szóhoz a belőle adódó következtetéseket. Azt nevezetesen, hogy az örökölt kétosztatóság sematikájából ki nem mozduló önmegértés nemcsak ugyanerre kényszeríti a dialóguspartnert, hanem önmagát is megfosztja annak beláthatóságától, hogy saját igazát csak egy *érvényében is* méltányolt másik igazság idegenségén teheti igazán próbára. Félő tehát, hogy ez a kerek évforduló ennyiben megintcsak állásfoglalások "ügyévé", nem pedig párbeszéd *alkalmává* teszi a Németh körüli diszkurzus tétjeit. Hogy miként hozunk vissza valamit a jelenbe, mindig applikatív üzenete annak is, valamely változatlanul hagyott tradícióra bízunk-e rá magunkat, vagy pedig reánk-bizottként akarjuk újraérteni mindazt, amiből előzetes megértéseink származnak.

Meggondolkodtató tünet azonban, hogy e példás alapossággal dokumentált írás épp egy olyan szöveget hagy említetlenül, amelyik az utóbbi években egyedül tette poetológiai következetességgel mérlegre a klisékbe merevült Németh László-olvasás megújíthatóságát. Szirák Péter 1998-as tanulmánya ugyanis ama tapasztalat megértésére tesz kísérletet, hogy "Németh László nem annyira szövegeket kanonizál értekezéseiben, mint inkább a szövegekből «kinyerhető» szerzőket, s általuk ideológiai (szociális-etikai) belátásokat. Többnyire így olvassa önmaga és más szövegeit, s nemegyszer így olvassák mások az ő szövegeit."² Az alábbiakban azt próbáljuk megvizsgálni, szükségszerűen lépnek-e föl Németh befogadásában ilyesfajta antimetabolék vagy pedig az epikus intenciók igénye ellenében megy végbe az antropomorfizmusok "visszaíródása" az elbeszélések szövegébe. Az *Ember és szerep* (1934) azért kínálhat ehhez megbízható kereteket, mert szövege nemcsak az addigi életút egy lehetséges "olvasatát" adja, hanem saját műfaji hypotextusát, az *Emberi színjátékot* is értelmezi. Ugyanakkor alighanem egyik első motiválója annak a kölcsönösségnek is, amely a szöveg antropomorfizmusait utóbb magán a szövegen, a szöveg kritikai értelmezésében juttatja érvényre.

I.

A nem-fikciós státuszú Németh-szövegek legmakacsabb recepciók kliséi közül különösen a feltárulkozó, vallomásos *őszinteség* nyelvi moduszát szokás az *Ember és szerep*ből származtatni. És valóban, a mű maga is számos pontján látszik alátámasztani azt a vélekedést, hogy hangsúlyozott önéletrajzisége épp azért függeszti föl a közlés jelölő-, illetve figurális modusza közti kényszerű -- kényszerűen *irodalmi* -- feszültséget, mert a mindenről kíméletlenül számot adó önfeltárás nyelvének a vallomástevő *őszinteségében* vannak ott a referenciális biztosítékai. A nyelv referenciális

¹ MONOSTORI Imre: *A Németh László-recepció története a "rendszerátalakítás" után.* Kortárs 2001/2-3. 1-24.

² SZIRÁK Péter: *Olvasmód és (ön)megértés.* Irodalomtörténet 1998/3. 486.

működtethetősége itt a helyes jelentésképzésnek abból az illúziójából származik, hogy a tropológiai helyettesítések mozgását maga az igazságban érdekelt vallomástétel képes feltartóztatni. Legalábbis amennyiben a vallomástevő önmegértés az egyedüli, melynek eseményében a szubjektum “hozzáférhet” önnön cselekedeteinek indítékaihoz.

E fentebbi konstrukció azért szolgálhatott alapjául az önéletírás -- 18. századtól kibontakozó -- klasszikus műfaji modelljeinek, mert a történeti episztémé világtapasztalata szerint a szubjektum egy célulvően értett időbeli folyamat során tesz szert identitásra. E narratív premisszák értelmében a vallomástevő emlékezet azért képes fölfedezni a személyiség legsajátabb összetevőit, mert a retrospektív elbeszélésen keresztül olyan folyamatnak ad nyelvi alakot, amelynek kettős értelemben is ő az identikus végpontja: az ember itt nemcsak szereplője, hanem szerzője is saját élettörténetének. Amíg ez a fölismerés nem szembesült annak tapasztalatával, hogy az élettörténet alanya/szerzője mégsem a legmegbízhatóbb elbeszélője saját történetének, az önéletírás lényegében nem válhatott egyenrangú irodalmi műfajjá. Paradox módon már csak azért sem, mert éppen saját konstitutív alapelve, az igaz ábrázolás őszinte torzítatlansága nem tartozott az újkori irodalmiság ekkorra megszilárdult ismérvei (fikcionalitás, újítás, eredetiség) közé. A *temporálisan* megképződő önazonosság szemléletszerkezeti szilárdsága azonban olyan erősen kötötte a műfajt a narratív közlési mód irodalmi mintáihoz (karrierregény, Bildungsroman), hogy azok modernségbeli változásai végül a biográfia legfőbb kritériumait is megingatták. Természetesen nem közvetlenül az őszinteség elvének felfüggesztésével, hanem a közlés igazságtartalmának hozzáférhetőségét téve kérdésessé. Hiszen a modernség innen tekintve annak (f)elismerésével közelítette az irodalmi szövegek felé az önéletírást (Joyce: *A Portrait of the Artist as a Young Man*), hogy poétikai státusza tekintetében “a fiktív szöveg *énje* nem különböztethető meg az «őszinte» önéletrajzi elbeszélés *énjétől*”³.

Az *Ember és szerep* az irodalmi modernség ama szakaszának terméke, amely új antropológiai alapokra helyezte az ember mibenlétének értelmezhetőségét. Abból az új episztémétörténeti fölismerésből indult ugyanis ki, hogy az *animal rationale* felvilágosodástól örökölt horizontját a kultúra alkotta identitás, illetve -- s méginkább -- a nyelvi konstituáltság elsődlegességének tapasztalata váltja föl. Ezzel a kialakulófélben lévő paradigmaváltással szemközt különös kétarcúságot mutat az *Ember és szerep*. A nyelviséget csak igen korlátozott, a stílus buffoni formájában ismeri el antropológiai létmódnak (“hogya ki vagyok, ott lappang szófűzésemben, képeimben, haragom és gyengédségem dobbanásaiban”), ugyanakkor egyik első szószólójává válik nálunk a kultúraalkotta individualitás -- inkább Dilthey-, mintsem Cassirer-féle -- elgondolásának: “hogya mi lettem az értékek ege alatt: arról szóljon ez az ifjúkori műveimet keretező könyv.” És bár a mű illúzióknak tekinti az Isten szeme előtti igaz vallomástétel ágostoni-rousseau-i ideálját, a kulturális “megalkotódás” elbeszélésének igazságát (“Írásaim elkészültek, de közben én is elkészültem; műveimnek megvan a külön értelmük, de miközben írtam őket, én magam is mű lettem”) -- ha elválasztja is az ismeretelmélet kartéziánus ismérveitől -- nem szolgáltatja ki a kijelentések szubjektív viszonylagosságának. Mégpedig azért nem, mert az ember természeti és kulturális konstitúciójának összebékítése helyett a kettő viszonyának stabilizálhatatlanságát, illetve e stabilizálhatatlanság nyelvi megmutatkozását tekinti a személyiség valóságára (mint igazságra) vonatkoztathatónak. A referencializálhatóságnak ez a formája hozható összefüggésbe Némethnél később is a szövegbeli kijelentések őszinteségértékével: a közlés nem a hozzáférhetetlen belvilág és nem az érzelmek “érvényes” kivallása, hanem az identitásalkotás lezárhatatlan folyamatának *értelmezése*. Olyan végrehajtása tehát a mindig utólagos önmegértésnek, amely az emlékezett és az emlékező diszkurzus -- egymást korrigáló -- kölcsönösségének ellenőrzése alá helyezi a jelentésképzés szubjektív esetlegességét: “Az én könyvem nem lesz önéletrajzi regény. Hiába szánnám el magam, hogy minden titkomat meggyónjam, vallomásaim éppoly önkényesen állnának énhelyettem, mint füllentéseim. A lélek mély és bonyolult, belevethetek egy csóvát, mereszthetem titkai felé a szemem; egyetlen műben sosem mutathatom fel magam: a természetet. De

³ Jean STAROBINSKI: *L'oeil vivant II. La relation critique*. Paris: Gallimard 1970, 85.

az ember nemcsak természet; vállalkozás is. A hajszálcsövek, melyekben élete kering, kikutathatatlanok, de a kútfő, melyen át ez az élet kitör, látható, hallható. Van az ember és van a szerep, melyet vállalni tud. Az egyik csupa takart mélység, a másik csupa világ felé fordított felület, és mindkettő mi vagyunk.”

Ez a személyiségkonstrukció azért alkalmas fokozottan a kendőzetlen -- de már nem a romantika önmegnyilvánításaként működő -- őszinteség hatásának fölkelésére, mert nem az ún. belső indítékok kimondását segíti elő, hanem egy olyan feltárulkozás drámai színrevitelét, amely -- az indítékok elvi hozzáférhetetlensége miatt -- mindig a stabilizáló megértés kudarcát tanúsítja. “Ma -- olvassuk a kislány halálos ágyánál történekről -- (...) könnyel a szememben írom ezt a részt, s alig értem, hogy fogalmazhattam én akkor alig néhány méternyire a haldoklótól az élő gyászjelentését...” Az idézett, 19. fejezetet lezáró reflexiókból ráadásul az is kiderül, hogy utóbb a történéstől való elválasztottság megbotránkoztató tapasztalata sem bizonyult “igaznak”: “Belenyugodtam, hogy sekélyebb természet vagyok, mint vártam, s tettem, amihez kedvem volt. Hónapok, évek múlva vettem észre, hogy a gyógyulás mégsem volt olyan tökéletes, mint hittem; a szenvedés átnyargalt fölöttem, de a lélek, amely visszamaradt, más volt, mint előtte.” A történet performanciájának uralhatatlansága azonban nemcsak az epizódok szintjén bizonytalanítja el az önmegértést, hanem az *Ember és szerep* tematikai középpontját sem hagyja érintetlenül: “Vannak művészek, gondoltam, és vannak írók, s én író vagyok. Megpróbáltam az ő szemükön át nézni magam. Mi lehet más ez az én egész Harmadik Magyarországom az ő számukra, mint eltévelyedés. S ha a Nyugat fényes írói gárdájára gondoltam, magam is megszedültem, minék itt harmadik út, nem a sértett hiúság találta ki ezt az egész harmadik utat magának?”

S noha a szöveg igénye éppen az, hogy a művet e lehetőség cáfolatául lehessen olvasni, a Harmadik Magyarország tervének bukásakor megintcsak ellehetetlenül az esemény megszilárdított értelmezése. Amikor a nemzedéki folyóirat meghiúsulásával szertefoszlik “a szellemi erők organizálhatóságának” ígérete, a retrospektív megértésben újra fölbukkan a mű intenciójával ellentétes eldönthetetlenség: “...nem tudtam, kire haragudjak. Babitsra, aki a Nibelungok kincsén ülve, oly könnyen állta el utamat, a fiúkra, akiket oly könnyű volt álmaimtól elfütyyenteni vagy magamra, aki valami méltatlan infantilizmusból még mindig nem tudtam «elég lenni önmagamnak», s most aztán végérvényesen magamra maradtam.” Az analepszisek narratív alakzatai itt szemlátomást nem az emlékezetet korrigálják (mint a kislány halálát kísérő reflexiók esetében), hanem inkább az a funkciójuk, hogy elbizonytalanítsák a szerep átvételével végül mégiscsak célba futó folyamat “organikus” önbeteljesülésként való értelmezését. Sőt, prospektív változtathatatlanságot sugallva (“végérvényesen magamra maradtam”) azzal kifejezetten ellentétes befogadói várakozásokat építenek föl.

Mínt hogy a leplezetlen feltárulkozásnak a posztkartézianus episztémében csupán diszkurzív instanciái lehetségesek, különösen azok a szövegfajták váltak a közlés őszinteségének “letéteményeseivé”, amelyek a referenciális státuszú szövegben észrevétlenül bekövetkező tropológiai helyettesítésekre bízták az elrejtő föltárás műveleteit. A kitarulkozó elleplezés nyelve ugyanis pontosan attól lép működésbe, hogy sohasem azt tárja föl, amiről -- hozzáférhetetlen lévén -- beszél. Ha egyszerűsítjük némileg az *Ember és szerep*ben intencionált jelentésképződés szerkezetét, olyan retrospektív értelmezés kibontakozását kísérhetjük végig, amely egy előre irányuló ígéret (az Osvátnak “óvatlan” őszinteséggel kibeszélt szellemi szervezőszerep) kálváriáját próbálja az igazságosság méltányossági horizontjában megérteni. Az egykori és jelenbeli értelmezések szembesítése látszólag megbízható eljárása azonban azért teszi mégis kérdésessé az elbeszélői végkövetkeztetések affirmálhatóságát, mert az irodalmi küzdőtérrel időről-időre visszavonuló hős sérelmeinek és önvádjainak fölidézése során az “őszinteség” nyelvi cselekvésének státuszát nem lehet igazán megkülönböztetni az érdekek (stratégiai) beszédaktusaitól. Hiszen a mű ugyan folyamatosan azt sugallja, hogy az őszinteség a kudarc magányába taszít, a diszkurzív alkalmazkodás pedig hazug szövetségeket teremt, egyidejűleg azonban képtelen megakadályozni érdek és őszinteség fölcserélődésének nyelvi eseményét. Ebből viszont az következik, hogy az *Ember és szerep*

feltárulkozásai -- a külön írógépen leírt hét saját novella pályázati trükkjétől a Babits előtti megalázkodásokon át a vezérszerep halasztódásán érzett sérelmekig -- azt leplezik el, hogy a szöveg nem tudja garantálni önnön referenciális olvasatát.

Következésképp amilyen ellenőrizhetetlen marad az egykori helyzetértelmezések valóságának utóidejű diaforája ("Osvát Ernő messziről kutató tekintete közt voltam talán a legboldogabb életemben -- *boldog, mert gyanútlan*" [kiem.: K. Sz. E.]), éppoly bizonyíthatatlan a legfőbb végkövetkeztetés igazsága is: "Vannak szerepek, amelyeket vígan hordunk, s ha letépik rólunk, mintha bőrünket nyúznák le; az enyém nehéz volt, mint egy ólompáncél, s hogy lerepedt rólam, vérem, bőröm, verejtékem megkönnyebbülten élvezte a szabadságot." A cél és a küldetés időleges elvesztését először tematizáló *Ember és szerep* a boldogság e két formájának -- eldönthetetlen érvényű -- igenlésével ilymódon végül képtelen meggátolni az ígélet diaforájának és a bekövetkezés (biológiai) metaforájának fölcserélődését. Nyelvében úgy létesíti tehát a Németh-recepció egyik legkitartóbb kliséjét, hogy egy referenciálisan stabilizálhatatlan föltárulkozás beszédaktusához társítja a közlés "őszinteségértékét". Az Osvátnak való megfelelés vágya és az attól való megszabadulás kétfajta "boldogsága" közti egyenértékűség a felcserélhetőség tapasztalatát közvetítve helyezi itt hatályon kívül azokat az olvasói elvárásokat, amelyek valamely belső tartalom identikus "megvallásával" azonosítják az őszinteség nyelvi eseményét. Nem a "megvallhatóságot" rejti el tehát ez a konstrukció, hanem a vallomás önmagával egybeeső formáját. Legalábbis, amennyiben a vonatkozathatatlan föltárulkozás nyelvi aktusait állítja az igazmondás "felülvizsgálható" kijelentéseinek helyére. Ez az eljárás azzal töri meg az igazmondás epikus koordinátái közt elhelyezett és ott szavatolt "őszinteség" érvényét, hogy látszólag nem zárja ki az ellentétes jelentésképződés elvi kontingenciáját. Félreértés ne essék, nem szerzői megtévesztésről van ilyenkor szó. Inkább annak a lehetőségnek az episztemológiai felszabadításáról, amelyet másutt szó szerint ki is mond az *Ember és szerep*: "A szellemi életben semmi sem olyan termékenyítő, mint a félreértés, s ki tudja, hogy az elegáns, de kissé keskenymellű Ortegának ez a félreértett huszadik százada nem hasonlít-e jobban az eredetihez..."

Föltehető, persze, hogy az önmegértésnek ezt a stabilizálhatatlanságot színre vivő végrehajtása valamiképp azt az önmegnyilvánító performanciát ellensúlyozza Némethnél, amelynek uralhatatlanságát az *Ember és szerep* után a *Messziről* hangsúlyozza nyomatékosan: "A lélek szüzességét valóban egyszer lehet elveszteni, mint a testi szüzességet. Az ember egy szó, egy kiáltás, s ha félrecsúszott, félresiklott, nem lehet másodsor kimondani."⁴ Mindenesetre "őszinteség" gyanánt a Németh-recepció a nyelvi történesnek nem ezt a baljós és ahumánus performativitását tematizálta, hanem a fentebbi antropomorf változatát: a személyiség pszichogenezisével összefüggésbe hozható "önelemző" feltárulkozást. Vagyis nem a megnyilatkozás nyelvi kiszolgáltatottságát, hanem annak az organicista antropológiának a naív változatát, mely szerint az "őszinteség" csak a hibákra ráutalt (mert nélkülik indifferens) erény diszkurzusában⁵ érhető tetten. Az arckölcsönző szövegolvasás ilyen antropomorf technikáitól nem mentesek a Németh-szakirodalom legkiemelkedőbb darabjai sem. "Németh nem volt elfogultabb, előítéletekkel telibb, mint nemzedéktársai többsége. De sokkal nyíltabban beszélt..." -- állapítja meg Lackó Miklós, sőt később azt is leszögezi -- "Németh László írásaiban mindig a viviszekcióig őszinte volt. Ezt a teljes őszinteséget egyetlen kérdésben zavarták elfojtások és utólagos meggondolások: Babits Mihállyal fennállott kapcsolatának leírásában."⁶ Kérdés azonban, csupán olyan valóságshűségről van-e itt szó, amelyet írott történeti források felől ellenőrizni lehet (pl. a Babits--Németh viszony eseménytörténete), vagy a kijelentések olyan igaz/hamis státuszáról is, amely a "nem-nyelvi" tartalmak (mentalitás, pszichikai beállítódás, alkatfiziológia stb.) és az azok nyelvi formája közti különbségeket problematizálhatja. Lackó érvelésében -- csakúgy, mint

⁴ NÉMETH László: *Kiadatlan tanulmányok I.* Bp.: Magvető, 1968, 533.

⁵ "...mert mily későn tanuljuk meg belátni, hogy miközben erényeinket kialakítjuk, velük együtt építjük a hibáinkat is." GOETHE: *Poetische Werke Bd. 13.* (Berliner Ausgabe), Berlin: Aufbau 1976, 622.

⁶ LACKÓ Miklós: *Szerep és mű.* Bp.: Gondolat 1981, 185., ill. 199.

a Németh-szakirodalom többségében -- érzékelhetően nemcsak egyszerre van jelen, de gyakran össze is keveredik a kettő.

II.

Abból a kijelentésből, hogy Németh “sokkal nyíltabban beszélt”, olyan elhallgatott előítéletek és elfogultságok *valódi* meglétére lehet következtetni, amelyek státuszuk szerint elvileg hozzáférhetetlenek, de egyéb szerzői megnyilatkozásokból, illetve a szerző különböző szövegeinek szembesítése, “összeolvasása” alapján is legfőljebb következtetni lehet rájuk. Az *Ember és szerep*ben ilyen “tartalmakra” vonatkozhatnak a házasság elbeszélésének szubtextusát meglehetősen (“szándékosan”?) széttördelő elhallgatások. De elegendő utalni a *Messziről*nek arra az 1936-os összegzésére, ahol ugyanarra vonatkozólag az agonális diszkurzusvezetés homlokegyenest ellentmond az *Ember és szerep* narratív önértelmezésének. “Két célom volt: -- olvassuk utóbb -- a Trianon utáni, helyzetérzését veszített magyar szellemet a kor égtájaihoz igazítani, és siettetni a kiválogatódását annak a magyar írógárdának, amely ennek az új magyar tudatnak a viselője lehet. Nemcsak szépírói pályám, de a rövid vakációk szépírói termését is áldozatul dobtam ennek a két célnak.”⁷ 1934-ben az *Ember és szerep* viszont még azt állapítja meg, “soha eszembe se jutott, hogy kritikus legyek. (...) De végre is minden más út el volt zárva előlem”. Az egyik értelmezésben a szubjektummal inkább megtörténik az esemény, míg az önigazoló magyarázat már saját tettként jeleníti meg ugyanazt. Németh tehát távolról sem értékel mindig következetesen vagy beszél mindig nyíltan. Ha valami, hát épp ezek a szövegrészek cáfolják a viviszekcióról, az exhibícióig menő őszinteségről vallott antropológiai elgondolásokat. A szöveg többnyire ugyanis jóval rezerváltabban viselkedik azzal a “közvetítésigénnyel” szemben, amellyel olvasatai vélik birtokba vehetni mindjárt egy egész “psziché” antropológiáját.

Láttuk azonban, hogy az “őszinteség” kérdése Németh szövegeiben többnyire olyan megértési eldönthetlenségek színrevitele, amelyek látszólag még a saját feladat helyesnek vélt értelmezését is képesek kétellyel kísérni. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük annak fenomenológiáját, miként áll elő a “kivallható” belső megbizonyosodás lehetetlensége, számolnunk kell az *Ember és szerep* egyik legkomolyabb figyelmeztetésével is. A szöveg már idézett útmutatása szerint a mű “nem lesz önéletrajzi regény”, ugyanakkor (noha az életrajz alanya az elbeszélő) nem olvasható olyan autodiegetikus elbeszélésként sem, ahol “saját elbeszélésében az elbeszélő nem lehet közönséges mellékfigura”.⁸ Ebben az “önéletrajzban”, amely voltaképpen az ifjúkori művek “kerete”, már előzetesen föl van függesztve az identikus megfelelés szerzői alak és annak (önkezűleg rajzolt) nyelvi arcképe között. Amit itt fikciónak és elbeszélő életrajznak a -- “keveset tud az magáról, aki regényeinek maga mer hőse lenni” kijelentésben involvált -- tiszta elkülöníthetlensége alapoz meg. A saját identitás megragadhatatlansága ugyanis okvetlenül fikciót eredményez, a szerepei konstituálta *látható* én története viszont életrajzként referencializálódik. Az én e kettős tapasztalatának elbeszélhetősége Németh értelmezésében csak a két prezentációs mód egybeszővődésével lehetséges. Ennek hátterében természetesen nem valamiféle későmodern prózatörténeti megfontolás áll, hanem az így értett én *szövegi* konstrukciójának az a sajátossága, amely általában sem egyeztethető össze a vallomásos önéletírás eljárásaival.

A szakirodalom makacs ragaszkodása a “viviszekció” dogmájához tehát annál is érthetlenebb, mivel Németh László önértelmező szövegei nem Szent Ágoston vagy Rousseau hagyományvonalában helyezkednek el, hanem a Goethe-féle önéletírás paradigmáját követik. A *Dichtung und Wahrheit*, mely Némethnek nemcsak nyelvtanulási olvasmánya, hanem érettségi tétele is volt⁹, maga is fikció és tényszerűség egymásra tált műfaji kölcsönösségként érti az önéletírást¹⁰. Itt a

⁷ NÉMETH: *Kiadatlan tanulmányok I.*, 540.

⁸ Gérard GENETTE: *Die Erzählung*. München: Fink 1994, 176.

⁹ Ld. NÉMETH: *Homályból homályba*. Bp.: Magvető/Szépirodalmi 1977, 179-181.

szöveg fikcionális performanciái ugyanolyan feszültségben állnak az ellenőrizhető ténszerűség kényszerének alávetett (referenciális) nyelvhasználattal, mint -- a Bildungsroman *tematikai* horizontjában -- a “szív poézise” a “viszonyok prózájával”.¹¹ Az önéletírás goethe-i műfajalkotó elve ugyanis épp abban tér el az -- Isten színe (“szeme”) elé vihető -- rousseau-i vallomások premisszáitól, hogy nem elsődleges tétje a (mindig csak definiálhatatlan episztemológiai térben végrehajtható) kijelentések igaz/hamis típusú vonatkoztatása. A “mivé lettem az értékek ege alatt?” kérdése tehát nem az őszinteség identitásteremtő *erkölcsi* teljesítményére, hanem az identitás megalkotásának *jelentésére* irányul. A rousseau-i változatban az identitás elsősorban saját alkotásként jelenik meg, míg a goethe-i minta szerint inkább olyan interaktív konstrukció¹², amelynek képződésében “tőlünk független külső erő is közreműködött”.¹³ Ha mindezt a fikcionális performanciák és a nyelv referenciális működésének egymás ellen ható kölcsönösségében szemléljük, belátható, miért nem képezik le az önéletírás textuális eseményei a “lelki történéseket”.

Ha a recepció érdeklődése nem irányult volna kitaratóan a (szövegben eleve is mindig “megtévesztőként” tematizált¹⁴) szerzői arc mögötti “alkat” kutatására, rég fölfigyelhetett volna arra, hogy a textúra milyen szétbogozhatatlan egybeszövődései állnak útjában ezeknek a műveleteknek. A 17. fejezet végén például olyan elhallgatások és homályos tényközlések kötik össze az *Emberi színjáték* és az *Ember és szerep* szüzséjét, hogy a kölcsönös megvilágíthatóságot célzó magyarázatok lényegében kioltják egymást. Alighanem elsősorban azért, mert a személyiség világ felé fordított, tehát *számunkra látható* oldala, a “szerep” -- és annak jelentése -- éppen itt kontaminálódik az elbeszélésben csak irodalmi érvennyel szóba hozott, ám onnan az életrajzra is átsugárzó “színjáték” (komédia) *megtévesztő* jelentésével. Bohuniczky Szefiék tényeken nyugvó, valóságos története itt úgy kapcsolódik bele váratlanul az *Emberi színjáték* fikciójába, hogy a magány “tartalmát” illetően a -- Boda és Németh hasonlóságát egyszerre állító és tagadó -- szöveg, mivel kideríthetetlen, mire is válaszol *tulajdonképpen*, nem részesíti referencializálható tudásban az olvasást: “Egy nap azt vettem észre, hogy megváltozott körülöttem a kis család; egy lehelet idegenség csúszott közénk, s ha ujjaim biztos menhelyet kerestek, a kislányom hajába tévedtek a feleségemé helyett. A nyár elmúlt. Szefi és Aladár beköltöztek, hősöm, Boda Zoltán pedig kiköltözött a szőlőhegyre. Én, aki itt maradtam, magányosabb voltam az emberek közt, mint ő az egyedülletben.”¹⁵ Vajon nem éppen ama referenciális olvasási kódok előtt zárulnak-e be leginkább az ilyen szöveghelyek, amelyek még ott is a szubjektum önkifejezését észlelik, ahol a szöveg főként a kitárulkozás iránti vágy feltárulását igyekezik elfojtani vagy “olvashatatlaná” tenni annak szimptomáit. Különösen ama helyeken, ahol a beszéd nemcsak azzal rejti az azonosíthatatlan “szándékot”, hogy passzivitást színlel, hanem a -- vágyat egyszerre feltárni és elrejtteni képes -- figuratív nyelv révén olyan szexuális retorikához folyamodik, amely a nemi identitást fölcserélve választja el a beszédet annak (antropológiai) alanyától: “Negyedik éve szerepeltem, s még teljesen

¹⁰ Nemcsak Goethe szövegbeli reflexiói, hanem már a mű teljes címének torzítatlan értelmezése is erre utal: *Aus meinem Leben: Dichtung und Wahrheit*, magyarul mintegy értelemszerűen: *Költészet és valóság az életemből*

¹¹ G. W. F. HEGEL: *Ästhetik Bd. II*, Berlin/Weimar: Aufbau 1976, 452.

¹² Ennek a kölcsönösségnek a tudatában állapíthatja meg GOETHE: “nyugodtan mondhatjuk, hogy saját formálódása (*Bildung*) és külső hatása tekintetében mindenki egészen mássá lett volna, akárcsak ha tíz évvel korábban vagy később születik is.” *Berliner Ausgabe Bd. 13*, 12.

¹³ Jacques VOISINE: *Vom religiösen Bekenntnis zur Autobiographie und zum intimen Tagebuch zwischen 1760 und 1820*. In: Günter NIGGL (Hg.): *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1998 (2), 412.

¹⁴ Azok a reflexiók a legjobb példái ennek, amelyek a “gimnazistaképű” szerző “negyvenéves” tapasztalatait elismerő Nyugat-pályadíjra vonatkoznak, illetve ama technikák elbeszélése, amelyek egy oda nem illően fiatalos arc ellenében működtetik az önálló fogorvosi praxist.

¹⁵ Sem azt nem “tudjuk meg”, Balzac-tól kölcsönözte-e regénye címét Németh, sem pedig azt, hogy tudja-e vagy pedig elhallgatja az elbeszélő annak az *idegenségnek* az eredetét, amely épp e föltáratlanság rejtett metonimikus működésén keresztül teszi lehetővé a család-, illetve a regénybeli szituáltság jelentésének chiasztikus fölcserélődését.

szűz voltam az irodalmi élettől, betegségem volt a legjobb alkalom rá, hogy körülfolyjon és megejtessen.”

Mindazonáltal épp ezen a ponton jelenik meg annak egyik lehetséges magyarázata is, hogy miért fordítható Németh önéletrajzi szövegeinek olvasata a totalizáló jelentésképzés antropomorfizmusába. Az alkat és szerep küzdelmének történetét végül a visszanyert küldetéstudatban stabilizáló és a Tanú küszöbén lezáró *Ember és szerep* különösen abban mutat vissza a *Dichtung und Wahrheit*-ra, hogy bár megragadhatatlanná teszi a személyiség ún. esszenciális belső középpontját, mégsem viszonylagosítja identitásának értelmezhetőségét. Ez a különös konstrukció abból a protestáns hagyományból származik, melynek jegyében Luther nyomán Goethe értelmezte át a démoni vezéreltség Szókratész-féle metaforáját. Az emberben lakozó Isten analóg gondolata szerint a démoni olyan -- megragadhatatlan és racionálisan megfejthetetlen -- erő, amely Goethe szavaival “nem tartozik a természetemhez, de alá vagyok vetve neki”.¹⁶ A Németh László idézte “foné tis daimonios”¹⁷ azonban csak szerkezetileg a goethe-i alávetettség esete. Inkább olyan kívülhelyeződése egy személyiségalkotó “vezéreltségnek”, amely alkat és szerep kettősségébe helyezi vissza -- s ennyiben megintcsak “eltakarja”, mert megfoghatatlanná teszi -- az önmagával egybeesőként elgondolt sajátot. A “foné tis daimonios” az ember természeti és kulturális konstitúciója tekintetében ugyan ez utóbbival hozható összefüggésbe, ám mivel Németh értelmezésében belső készletként működik, kijátszhatatlanságának külső, kulturális eredetéről nem lehet megbizonyosodni. Az önmagát éppen ezért nem kizárólag saját műként megtapasztaló személyiség így egyszerre kerül olyan kettős vezéreltség alá, ahol a belül érvényesülő külső, illetve a kívül megnyilatkozó belső összetartozása egy az embertől ugyan el nem különülő, de általa nem is befolyásolható üdvtörténeti instancia szerkezetére emlékeztet. Németh ugyan többnyire a belső vezéreltséget hangoztatja, hiszen a predesztináció-tan értelmében a legtisztább morális akaratsincs módja az üdvözülésben való evilági megbizonyosodásra. “A protestáns alapfogalma, hogy benne van-e az isten...”¹⁸ azonban azért figyelmeztető értelmezése a kettős vezéreltségű identitásnak, mert ez az én-kép éppen rajta -- a megbizonyosodás lehetetlenségén -- keresztül kötődik a *hit* fenoménjához.

III.

Jól megfigyelhető már az *Ember és szerep*ben is, hogy az epikus folyamat leghatékonyabb narratív prolepszisei szinte kizárólag a saját igazságban való megbizonyosodást szolgálják. Ez az életrajzi műfajban ritka célra fogottsággal megalkotott mű ugyanis kifejezetten attól nyeri a poétikai konzisztenciáját, hogy minden transzlokációs művelete sikerrel végződik. A félve kiejtett, valószínűtlen diagnózis találónak bizonyul, a kislány valóban miliaris tuberkulózisban hal meg, a nemzedéket, mielőtt léteznék, valóban megteremtik, sőt kanonizálják a Nyugatba írt kritikák, s Gulyás Pál hívása váratlanul a legvalószínűtlenebb helyzetben igazolja a küldetettséget: “Sosem írtak rólam még egy sort sem, s ha írtak volna is, mit ért volna egy idegen író fogcsikorgatva adott dicsérete. Nekem épp ez a sok tekintetben félszeg, de egész emberségében megrázott biznyságtevő kellett, aki törzse, lombja rázkódásával bizonyította, hogy mégiscsak szél vagyok.” S minthogy a vágy nyelvi konstrukcióinak áthelyeződése az életvilágba mindig a próféciák elháríthatatlanságával megy végbe, az elbeszélésben konstruált én úgyszólván a hit bizonyosságával kényszerül rá saját tudásának igenlésére. Ahogyan aztán Németh 1936-ban meg is fogalmazza: “Meggyőződésem, hogy ahol én nem tudtam többé egyetérteni, ott az idő is tiltakozni fog.”¹⁹

Hogy ez a proleptikus nyelvi transzlokáció Némethnek nemcsak a szépirodalmi, vagy a – Bildungsroman koherens epikai szerkezetében építkező -- önéletrajzi műveiben működik sikerrel, jól

¹⁶ *Berliner Ausgabe Bd. 13*, 1031.

¹⁷ NÉMETH: *Kiadatlan tanulmányok I.* 508.

¹⁸ *Uo.* 533.

¹⁹ *Uo.* 539.

mutatja az eszéisztikája is. Az 1931-es *Klasszizmus* talán nem is azért tett szert különleges hatástörténeti jelentőségre, mert címadó fogalmát az irodalomtörténet -- kisebb nagyobb módosításokkal -- máig hajlamos az egész “második nemzedék” poétikai arculatára kiterjeszteni. S talán még csak nem is azért, mert benne kap először hangot az önmagának elégséges szubjektivitás lírájának -- lényegében Halász Gábort követő -- későmodern kritikája. Sokkal inkább, mert a “második nemzedéknek” pontosan azzal az eljárással kölcsönöz arcot ez az írás, amellyel majd az *Ember és szerep* definiálja író és alkotásmód újfajta összetartozását. “A század első negyede -- olvasható a *Klasszizmus*ban -- irodalmilag is expanzív kor volt, hódított, habzsolt, határfákat döntött, gazdag zavart teremtett. Ezt a terjeszkedést, a *Nyugat* epigonjain láttuk, fokozni, nem lehet (...) Ignotus esztétikája annak idején «egyéniségesztétika» volt: a szellem szabad mozgása számára keresett igazolást egész a rakoncátlanságig, a mienk: műesztétika, az alkotás törvényei közé zárja az írókat s elmegy az írói egyéniség tagadásáig.”²⁰ “Az az «új nemzedék» -- mondja ugyanerről az *Ember és szerep* --, melyről annak idején Osvátnak beszéltem, megjelent, s ahogy a fejek feltűntek, kiöltöttek, mintha csakugyan ahhoz az új nemzedékhez kezdett volna hasonlítani, mely mögé, mint egy szerény pluralis majestatis mögé, annak idején egymagammat rejtettem el.” Ez a kánonképzés abban a tekintetben a legárulkodóbb, hogy az önmagát a szubjektivitás felől megértő klasszikus-modern identitással egy olyan poétikai magatartást állít szembe, amelyben az arculatképző alkotásmód a szubjektumtól *elhálasztott* dolgok “képviselőtének” átviteli aktusán keresztül jut az én birtokába: “Az ő pályájukat néztem, s a magam kirepült darabját követtem -- explikálja néhány lappal később Németh ezt az összefüggést. -- A költő pályája nem olyan szabad, mint hiszik. A költő megtalálja csak s nem feltalálja a dolgokat, éppúgy mint a tudós, s az én adományom az volt, hogy éreztem, mit merre lehetne s kellene megtalálni. Aki talált valamit, annak az útirányát én, mielőtt talált volna, már ismertem.”

Itt azonban nemcsak arra kell fölfigyelni, hogy a sikeres transzlokáció műveletében miként cserélődik föl indíték és eredmény: a földerengő nemzedékvezetői szerep ugyanis abban a visszajára forduló oksági viszonyban nyer igazolást, amely a mások képviselőtét egy föltételezhető vezéri akarat retorikai tettenérhetetlenségébe “rejt” vissza s ily módon a szubjektum akaratától független bekövetkezésként bocsátja az értelmező olvasás elé. Az identitáskonstrukció szempontjából sokkal beszédesebb az a tény, hogy a saját “arc” poétikai transzlokációja a “második nemzedékre” való kanonizáló átruházás műveleteként -- talán az egy József Attila kivételével -- megkerülhetetlen hatástörténeti eseménynek bizonyult. Mégpedig a saját arc olyan feltáró elrejtésével (“a [...] pluralis majestatis mögé, annak idején egymagammat rejtettem el”), melynek sikeres végrehajtását -- föltevésünk szerint -- az identitásképzés sajátos szerkezete tette lehetővé. Ha ugyanis az “emberben lakozó Isten” megszilárdíthatatlan mozgású metaforája szerint a kettőzött személyiségkonstrukció egyetlen pontján sem rögzül hierarchikussá a *szubjektív akarat*, illetve a *külső vezéreltség* közti kapcsolat, akkor a kívülre helyezett komponensek egyszerű meglétének ténye is elegendő ahhoz, hogy a képviselő átvételének meghatározatlan maradjon az eredete. Csak annyi állítható bizonyossággal, hogy a szubjektummal “megtörténő” események olyan térben dőlnek el, amelyre maradéktalanul nem terjedhet ki a szubjektum uralma és akarata. Nem véletlen, hogy a “foné tis daimonios” az *Ember és szerep*ben nem az “igazság” kivallására kényszeríti az én-t, sőt, nem is annak eseményét kontrollálja (az *Ember és szerep* nagyon is óvatlanul beszél ki a tárgy szempontjából semleges “igazságokat”), hanem mintegy a “helyes” cselekvés felé tereli az elbeszélőt. Németh szavával annak az akaratú döntésnek a “gyökerén” tevékeny a hatása, amely nem kizárólag a szubjektumé tehát.

Mindebből az is következik, hogy az *Ember és szerep* szövegében sehol nem igazolhatók annak az “őszinteségi” kódra hagyatkozó olvasásnak a referenciális következtetései, amely -- paradox módon éppen mert az *igaz vonatkoztatás* igényével lép föl -- egymással ellentétes értelmezésekre juthat. (Németh ideologikus olvasói között alighanem ezért feszül kibékíthetetlen, lezárhatatlan – s

²⁰ NÉMETH: *Két nemzedék*. Bp.: Magvető/Szépirodalmi 1970, 350.

egymásrautaltságuknál fogva érhetően dühödött -- feszültség.) Mivel az elbeszélőre végül mégiscsak ráruházódó nemzedékvezetői szerepről sem az nem állítható, hogy a vágy előzetes aspirációinak *kiküzdött* beteljesülése, sem pedig, hogy olyan, akarata ellenére *bekövetkező* történés volna, melynek következményeit kényszerűen kell magára vennie, a mű szövegébe óhatatlanul beleíródnak annak az olvasásnak az allegóriái is, amelyet éppen saját antropomorfizáló érdekeltsége kényszerít választásra. Csak egy a referenciálissal egyidejűleg működtetett retorikai olvasás figyelhet föl ezeknek az inskripcióknak a rögzített jelentésképzés ellenében ható “közléseire”.

Sok értelmét nincs indokunk kutatni annak, vajon szerzői szándék “áll-e” az ilyen stabilizálhatatlan szöveghelyek háterében. Hiszen az *Ember és szerep* szövegközi referencializációval föltárható intenciói a magyar klasszikus modernség legismertebb “képviselési” toposzait ismétlik meg, amikor -- Adyt és Babitsot egyszerre követve -- a “muszáj-Herkules” és a prófétaságtól menekülő Jónás horizontjába fordítják a történet zárlatát. Minthogy ennek a küldetéses irodalomnak az etikai legitimációja csak akkor tartható fönn, ha poétikai szabályai erősebb diszkurzív tiltás alatt tartják a képviselést átvételére irányuló vágy föltárulását, mint e vágy szimptomáinak nyelvét, úgyszólván szükségszerű, hogy a tettenérhetetlen indítékok irodalmi sorsa olyan szövegek kezébe kerül, amelyek nagyjából olyan mértékben engedelmessé válnak a kultúra -- ez esetben a képviselési irodalom kultúrája -- diszkurzív intencióinak, amilyen mértékben ki vannak szolgáltatva a nyelv hatalmának. Azaz, mindig többet tesznek annál, mint amennyit diszkurzív eredetük függőségének kényszere alatt mondanak.

Bármily következetesen építi ugyanis Németh műve e nemzedéki vezérszerep külső -- történelmi, irodalmi és politikai -- ösztönözöttségét, az elbeszélésben több helyen is olyan különleges hermeneutikai érdekességű textuális események következnek be, ahol a nyelv ideiglenesen újra meg újra fölfüggeszti a referenciális építkezés következetességét. Amikor megghiúsul például a nemzedéki folyóirat terve, a nyelv metaforikus mozgása hirtelen olyan textuális összefüggésekre hívja föl a figyelmet, amelyek fontos elhallgatott mozzanatokra engednek következtetni. “Tulajdonképpen nem is tudom, miféle érvekkel fúrták meg -- olvasható a 24. fejezetben. -- Szabó Lőrinc közismert bölcselete szerint minden ember önző. Aki nem ismeri el, hogy az, az zöldfülű vagy szélhámos. Minden nagy vállalkozás hiábavaló, de amelyik önző céljait szép általánosságokkal keni el, gonosz is, ha pedig még anyagilag sincs megalapozva, ostoba és gonosz. Mindebben van valami igazság is persze...” A szekvencia megengedő zárlata ellenére is föltűnhet a figyelmes olvasónak, hogy az idézett szövegrészben szinte sűrítve fordulnak elő az *Ember és szerep* kulcsszavai. A különös azonban az, hogy ezek a közvetett idézetek (“vállalkozás”, “zöldfülű”, “szélhámos”, “önzés”) most nem az elbeszélői belső mérlegelést szólaltatják meg, hanem részint az ellenfelek szóhasználatában tematizálják a tiltott diszkurzív összefüggések legfontosabbikát: a nemzedéki vállalkozás olyan egyéni aspirációit, amelyeknek a föltárulkozását végig elfojtja az *Ember és szerep* szövege.

Itt azonban meggátolhatatlan lesz az intertextuális kapcsolat létrejötte azokkal a szövegrészekkel, amelyek korábban elbeszélői értelmezést “hordoztak”, de – minthogy az nem zárta ki a másképp-érthetőséget – idézett formában képtelenek megismételni az először hozzájuk rendelt jelentés afirmációját. Különösen, ha nem feledjük: a *vállalkozás* összeomlását értelmező szövegben a Szabó Lőrincen keresztül negatív tartalommal indexelt *önzés* olyan elrejtést társító szavakkal kerül kapcsolatba, amelyek a műben az arc *meztévesztő* hatását tematizálták (*szélhámos*, *zöldfülű*). S bár a *meztévesztés* és az *önzés* képzetei egy kritikai horizontban idézett, nem-saját értelmezés konstrukciójában kapcsolódnak össze egymással, váratlan és intencióidegen analepszisekként rögtön kikerülnek a helyesbítő elbeszélői jelentéskölcsönzés uralma alól. Ezek a narratív alakzatok aztán “a jelentés cirkulációjának”²¹ olyan korrektív mozgását indítják el, amelyek – a hét szerzőt színlelő novellák hétféle gépiratától “Lelkes” László alteregóján át az álcázott nemzedéki arckölcsönzésig – elháríthatatlanul az elbeszélő *meztévesztő* “vállalkozásainak” önleplező összefüggéseire is ráirányítják a

²¹ GENETTE: *i. m.* 39.

figyelmet. Amiből -- az *Ember és szerep* diszkurzív rendjének többedik megingásával -- az következik, hogy a szerep megkerülhetetlen sorsszerűséggel "ábrázolt" átvétele mégsem olyan esemény, amely töretlen nyelvi "megvalósulással" képezné le önnön nyelven kívüli formáját.

A retorikait elfojtó olvasás illúziója nálunk alighanem abban az irodalmi hagyományban a legmakacsabb, amelynek affirmatív hangsúllyal annakidején Németh maga is címezte az *Ember és szerep*-et. Ez a tradíció köztudottan még ma is az esztétikai értékformák *produktív* kódjaként tartja számon az igazmondás "őszinteségét": "azok a jó költők -- szögezte le egy helyütt Illyés --, akik jól ki tudják mondani az igazat".²² Németh kultúraelméleti tájékozottsága azonban -- különösen az Illyéséhez képest -- azt is föltételezhetette, hogy bár az antropológiai olvasás kódjai szerint a képviselői irodalom legitim módon csak *kívülről kapott* formában viheti színre a küldetéses szerepet, ez a szerep maga is konstruált személyiségre van ráutalva. De azzal a speciális diszkurzív érdeklődéssel, hogy a folyamatban kényszerítő erővel juttassa érvényre a felejtés szemiotikáját. A küldetésével (Némethnél: az "ügyével", "vállalkozásával") *eggyé* váló személyiség narratív allegóriájának itt olyan jellé kell válnia, amely éppen a maga allegorikus működésén keresztül képes "elrejtetni" saját konstruáltságát, különösen pedig elfeledtetni annak nem motiválatlan, azaz, nem-allegorikus eredetét. Abban azonban, hogy a regényességet tagadó *Ember és szerep* mégiscsak az irodalmi elbeszélés technikáihoz folyamodik, saját konstrukciós ellentmondásossága jön a fölszínre. Az nevezetesen, hogy Németh műve egyszerre rá is van utalva, meg korlátozni is kényszerül az elbeszélés figuratív működését. Ahhoz, hogy az én-re ráruházottként jelenítse meg a szerepet, meg kell akasztania a narratív alakzatok mozgását, ahhoz viszont, hogy fölmutathassa az én mögékerülhetlenségét, föl is kell szabadítania azt.

Ez utóbbi annak olvasói tudatosulásával jár együtt, hogy az elbeszélés -- nyelvi történés léven -- csupán közvetíteni képes, nem pedig "leképezni" vagy "megmutatni" valamit. Amiből már elvileg is az következik, hogy -- a maga mediális természetéből adódóan -- egyetlen nyelvi aktus sem alkalmas nem-verbális intenciók biztonságos azonosítására: a szándék nyelvi tettenérhetlensége igazmondásként nem teszi közvetíthetővé az őszinteséget. "A kommunikáció -- írja erről Luhmann -- közlés és közlemény különbségét tételezi föl és mindkettőt véletlenszerűként előfeltételezi. Ilyenkor bizonytalansággal magunkról is, saját állapotainkról, hangulatainkról, beállítódásainkról és szándékainkról is közölhetünk valamit; de csak úgy, hogy mi magunk olyan információk kontextusának bizonyulunk, amelyek mások is lehetnének."²³ Mivel a nyelv valósága és a közlés szándéka közt olyan, mindig *másként is lehetséges* véletlenszerűség közvetít, amely *nem* egyszerűen *megragadhatatlanná* teszi a vallomás valamely eredeti, "igaz" és autentikus formáját, hanem ilyennek a létezését is kizárja, az itt közvetítő szövegiség maga beláthatóan olyan közvetített közvetettség, amely nem gondolható el nyelv előtti tartalmak identikus továbbítójaként. Nem véletlenül hangsúlyozta Németh e fenyegető nyelvi performancia végzetes hatalmát ("Az ember egy szó, egy kiáltás, s ha félrecsúszott, félresiklott, nem lehet másodszor kimondani"). Ami a fentebbi összefüggésben arra a megszüntethetetlen ellentmondásra mutat vissza, amely az *Ember és szerep* kettős nyelvhasználatában az őszinteség mediális korlátozottságából levezetett *figurativitás*, illetve annak a történetnek a *referencialitása* ("jelentésesülése") között feszül, amely az intenciók föltárhatalanságának oltalmában szövődik meg az "őszinteséget" helyettesítő föltárhatalanság nyelvi aktusaiból.

Mindazonáltal, a küldetés szerepe, ha nyelviesül, kénytelen számolni egy deklaratív gesztusnyelven túli nyelv uralhatatlan működésével is, melynek eszközszerű használatát a világgal egybe nem eső nyelviség aknázza alá. Ennek a kijátszhatatlan közvetítődésnek a közbejöttével azonban a nyelv és világ összeegyeztethetlenségének irodalmi diszkurzusa sokkal kiszámíthatatlanabbá válik annál, hogysémi intencionális ("szerzői") uralom alatt maradhatna. Az irodalom diszkurzusába helyezett énkonstrukciónak az irodalmi hatástörténet nyelviségében nincs

²² ILLYÉS Gyula: *Hajszálgökök*. Bp.:Szépirodalmi 1971, 133.

²³ Niklas LUHMANN: *Soziale Systeme*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1988 (2), 207.

már módja visszamutatni valamely “igazabb” önmagára: olyan nyíltságba helyeződik, ahol nyelvi valóságként -- és antropológiai támogatás nélkül -- szólaltatja meg a recepció. A nyelv eszköziségének illúziójába rejtett szerep hangja ugyanis mindig olyan elfojthatatlan megnyilatkozás, amelynek képviseleti modusza a szöveg rejtett tudásaként mutathat vissza bármikor egy *retorikai* fölcserélődés – nem életrajzi és nem történelmi -- eseményére. Nem szerzői hazugságként, hanem olyan irodalmi praxis gyanánt, amely egy általa végrehajtott torzítást próbált láthatatlanná tenni. Áttételesen talán egy innen vélelmezhető bizonytalanság szólal meg Némethnél is a *Messziről* “legvallomásosabb” pontján: “A protestáns számára *egy* halálos bűn van, amelyiknél az Isten végképp elhagyja őt, a predestináció szerint kiderül, hogy nem is volt igazán benne.”²⁴

---

²⁴ NÉMETH: *Kiadatlan tanulmányok I.*, 533.